
INTENCE, KONVENCE A PRAVDIVOSTNÍ PODMÍNKY¹

Petr KOŤÁTKO

INTENTION, CONVENTION AND TRUTH

The paper discusses some of Peter Strawson's views in philosophy of language. It does not focus on the core of his original achievements in this field, but rather characterizes This position towards the conceptions of three other major philosophers of the second half of the 20th century. The first part deals with Strawson' criticism of Austin's account of conventional nature of illocutionary force. The author still maintains that force can be regarded as conventional in a weak sense derived from the institutional nature of speech acts as well as in a stronger sense concerning the determination of the force of particular utterances. Strawson has, however, rightly rejected simplifications based on an unjustified generalization of specific features of certain "ritualized" speech act types. The second part considers Strawson's criticism of the original Gricean definition of utterer's meaning which, among other things, revealed the mechanism generating infinite regress in definitions of this type. The author argues that the complexity of the Grice-type definitions does not reflect the real complexity of communication but rather internal problems of the theory, arising from the misinterpretation of communicative transparency as overtness of the speaker's intentions. The third part characterizes Strawson's views on the relation between two projects in the theory of meaning: one based on the notion of speaker's intentions and the other on the notion of truth-conditions. Strawson's programmatic considerations anticipated in important respects futher discussions about Davidson's project as well as the development of the project itself.

V této stati nepůjde o centrální témata Strawsonovy filosofie, jako je projekt deskriptivní metafyziky, teorie reference nebo teorie predikace. Místo toho se pokusím říci něco o způsobu, jakým Strawson zasáhl do diskusí ve filosofii jazyka iniciovaných jinými velkými osobnostmi analytické filosofie druhé poloviny tohoto století. Řeč bude o Strawsonově kritice Austinova přečeňování konvenční povahy mluvních aktů, o Strawsonově intervenci do vývoje griceovské sémantiky, a nakonec o jeho raném stanovisku k Davidsonově ideji teorie významu. Všechna tři vystoupení demonstrují z různých zorných úhlů specifickou povahu Strawsonova intencionalismu v pojetí významu.

I. Výpovědní síla

Ve stati [26] z roku 1964 Strawson kritizuje Austinovu tezi, že výpovědní síla (*illocutionary force*) je - na rozdíl od perlokučních důsledků promluvy - konvenční povahy. To znamená, že například fakt, že daná promluva má sílu varování, je svou podstatou konvenční, na rozdíl od psychologického účinku promluvy spočívajícího dejme tomu v tom, že promluva adresáta odradí od nějakého jednání.

Austin opírá svou tezi o nesporný fakt, že existují konvenční indikátory výpovědní síly, jako jsou explicitní performativní formule, t.j. formule obsahující performativní slovesa typicky v první osobě singuláru přítomného času (např. "tímto slibuji, že"), slovesný způsob, slovosled, větný důraz, případně i mimojazykové prostředky (např. zvednutí dlaně se vzpřímeným ukazováčkem a prostředníkem může konvenčně signalizovat přísahu). Výpovědní síla promluvy je pak konvenční v tom smyslu, že přinejmenším *může být* signalizována pomocí některého z těchto prostředků (Austin přitom přikládá zvláštní váhu explicitním performativním formulím; srov. např. [1], 103).² Strawsona toto zdůvodnění neuspokojuje: zakrývá nám podle něj podstatný fakt, že vedle typů ilokučních aktů, jejichž realizace vyžaduje splnění určitých konvenčních podmínek (oddací formule, soudní verdikty a pod.) jsou zde jiné, u nichž to evidentně neplatí. V těchto případech "nemusí působit žádné konvence s výjimkou těch, které se podílejí na fixaci významů promluv" ([26], 27) - přičemž termín "významy" ("meanings") zde Strawson užívá v úzkém smyslu zahrnujícím jen propoziční obsah. Obecně řečeno: "některé ilokuční akty jsou konvenční a jiné ne (odhlédneme-li od toho, že jsou konvenční v té míře, v jaké jsou lokučními akty)" (tamtéž). Případem druhého typu je pro Strawsona užití věty "Led v těchto místech je tenký", které může mít jednou sílu tvrzení a jindy sílu varování, aniž by se mluvčí podroboval konvenci, která učiní jednu z těchto možností aktuální. Podobně v případě užití věty "Nechod" zpravidla nelze identifikovat konvenci, která by rozhodovala o tom, zda jde o rozkaz nebo prosbu.

Je důležité ujasnit si význam takových případů vzhledem k Austinově tezi. Konkrétně jde o to, jak se při posuzování těchto případů může uplatnit Austinův poukaz na fakt, že i když v nich není výpovědní síla signalizována konvenčně (například pomocí explicitních performativních formulí), mohlo by tomu tak být. Je zřejmé, že tato okolnost se nijak nepromítá do determinace výpovědní síly konkrétních promluv, t.j. není relevantní ve sféře, kam polemiku lokalizuje Strawson. Dále je zřejmé, že v této sféře by Strawson mohl podstatně zradikalizovat své námítky. I v případech, kdy mluvčí užívá konvenčních indikátorů výpovědní síly, nejsou to konvence vymezující funkci

těchto prostředků (např. jazykové konvence vymezující funkci explicitních performativních formulí), co v poslední instanci určuje výpovědní sílu promluvy. Žádný prostředek signalizující sílu tvrzení negarantuje, že promluva, v níž je užit, má sílu tvrzení: jeho užitím se mluvčí pouze *prezentuje* jako někdo, kdo vykonává tvrzení - samozřejmě s dodatkem, že v nekomunikativních promluvách (jako jsou artikulační cvičení) nedochází ani k tomu. Tak podle dnes obecně přijímané interpretace explicitních performativních vět mluvčí, který "seriózně" (t.j. ne v rámci žertu, divadelního dialogu, a pod.) užije větu "Nařizuji ti, abys přišel", o sobě tvrdí, že nařizuje adresátovi, aby přišel, a tato sebezprezentace mluvčího jako někoho, kdo vydává rozkaz, je zpravidla dostačující k tomu, aby promluvě, která je v doslovném významu asertivní, přiřadila nepřímý imperativní význam.³ Ale za prvé promluva (a tedy i manifestace imperativní intence) může být vykonána v žertu: pak má svou přímou i nepřímou výpovědní sílu jen v modu "jakoby".⁴ A v případě těch typů rozkazů, jejichž právoplatné vydání vyžaduje zvláštní institucionální podmínky (např. jisté postavení mluvčího v armádní hierarchii), musí být kromě serióznosti splněny také tyto podmínky: nejsou-li splněny, je sice v našem případě vykonáno tvrzení, že mluvčí nařizuje adresátovi, aby přišel, ale toto tvrzení je nepravdivé a promluva nemá nepřímou imperativní sílu. To znamená, že samotné jazykové konvence určující význam performativních formulí nestačí k determinaci výpovědní síly promluv, v nichž jsou tyto formule užity.

Stejně je tomu v případech, kdy imperativní sílu signalizuje rozkazovací způsob slovesa: i tato signalizace může být neseriózní nebo neúspěšná. Dejme tomu, že se přikloníme k Davidsonově parataktické teorii slovesných modů (srov. [4]). Pak promluvu vykonanou užitím věty "Nařizuji ti, abys přišel", "dekomponujeme" na dvě promluvy: "Přijdeš" a "Předchozí promluva je imperativní". Nejsou-li splněny podmínky vydání rozkazu, je druhá promluva (tzv. "mood setter"), v níž se mluvčí prezentuje jako někdo, kdo vyslovuje rozkaz, nepravdivá.

Je tedy zřejmé, že ani imperativní performativní formule ani rozkazovací způsob negarantují imperativní sílu promluv. Davidson se pokusil ukázat, že principiálně *nemůže* existovat konvenční prostředek, jehož užití by bylo samo o sobě dostačující k determinaci výpovědní síly promluvy. Přestože k tomuto důkazu můžeme mít výhrady,⁵ nelze popřít, že v naší reálné komunikativní praxi nenajdeme nic, co by plnilo tuto funkci.

Strawson by tedy mohl proti Austinovi namítnout, že konvenční indikátory výpovědní síly nejsou nejen nutné, ale ani dostačující pro determinaci výpovědní síly: takže zde nejen mohou, ale *musí* vstupovat do hry nějaké

další faktory. Existence konvenčních prostředků signalizace výpovědní síly, na niž poukazuje Austin, evidentně nečiní determinaci výpovědní síly konkrétních promluv záležitostí konvence. Otázka je, zda Austinův poukaz na konvenční indikátory nemá smysl, který směřuje jinam než do sféry determinace výpovědní síly konkrétních promluv, a zda tedy také Austinovu tezi o konvenční povaze ilokučních aktů nemáme chápat způsobem, který je imunní vůči Strawsonovým argumentům. Fakt, že nějakému typu aktu jsou v daném společenství přiřazeny konvenční indikátory jako možné (ne nutné a ne dostačující) prostředky jeho realizace, ukazuje, že jde o institucionální, a nikoli tzv. přirozený typ aktu. Přirozené mentální či tělesné stavy a procesy mohou mít také konvenční prostředky signalizace (například lze jistě konvenčně signalizovat bolest nebo hlad), ale na rozdíl od mluvních aktů je nelze konvenčně realizovat. Chápeme-li konvenci jako instituci, která se ustavila a fixovala v určité sféře činností jako prostředek jejich společenské regulace, lze institucionální povahu mluvních aktů, a tedy i jednotlivých typů výpovědní síly reflektovat tím, že je spolu s Austinem označíme jako konvenční: tato charakteristika neimplikuje, že je lze vykonávat pouze konvenčními prostředky, ani že existují konvenční prostředky, jejichž užití samo o sobě garantuje jejich vykonání.

Není snadné určit, v jakých pojmech by měly být vymezeny instituce typu slibu, rozkazu, tvrzení, atd. Důležitou omezující podmínkou je, že tato vymezení se nebudou vázat na žádné konkrétní prostředky realizace: nemůže tedy například jít o podmínky užití konkrétních výrazů (indikátorů ilokuční síly). V Searlově proslulé definici slibu (viz např. [22]) se to řeší vymezením podmínek úspěšného vykonání slibu (a analogicky u dalších typů mluvních aktů); z těchto podmínek Searle odvozuje obecná pravidla pro užívání indikátorů výpovědní síly slibu, která nejsou zatížena referencí k žádným konkrétním jazykovým prostředkům. Přiřazení konkrétních indikátorů jednotlivým typům výpovědní síly je pak věcí jazykových konvencí. Problém je v tom, že samotné podmínky, resp. pravidla, jimiž Searle vymezuje výpovědní sílu slibu, odkazují k jazykovým konvencím: ne v tom smyslu, že by se dovolávala konvencí konkrétního jazyka, ale v tom smyslu, že stanoví, že slib lze vykonat pouze jazykovými prostředky konvenčně určenými k tomuto účelu. Připomeňme si příslušné body Searlovy definice, protože se na ně budeme odvolávat v další části stati. Searle nejprve vymezí sedm vesměs intencionálních podmínek vykonání slibu, a pak na ně odkazuje v závěrečných dvou podmínkách:

(8) Při vykonání promluvy užitím věty V mluvčí M zamýšlí, aby užití V vyvolalo u adresáta A přesvědčení, že předchozí podmínky ((6) a (7)) jsou splněny, a to na základě toho, že A rozpozná intenci M vyvolat toto přesvědčení. M přitom zamýšlí, aby toto rozpoznání bylo u A zprostředkováno rozpoznáním V jako věty konvenčně užívané k vyvolání takových přesvědčení.

(9) Sémantická pravidla dialektu užívaného M a A jsou taková, že V je užitá správně a upřímně tehdy a jen tehdy, když jsou splněny podmínky (1)-(8).

Poté, co jsme si Strawsonovou zásluhou (v.v.) uvědomili, že výpovědní síla konkrétní promluvy může být určena i jinak než konvenčním významem užitých jazykových prostředků, musíme podmínku (9) a tu část podmínky (8), která se odvolává na jazykové konvence, považovat za neodůvodněně restriktivní (k tomu se vrátíme v části II). Po vyřazení odkazu na konvence se může zdát, že nám zbývá už jen vymezení typů mluvních aktů v intencionálních pojmech. Ze Strawsonovy angažovanosti v projektu intencionální sémantiky (viz část II) by mělo být zřejmé, že Strawson sám inklinoval k tomuto stanovisku.⁶ Tato cesta je neschůdná pro všechny, kdo chápou mluvní akty jako veřejné instituce v tom smyslu, že výpovědní síla promluvy je parametr komunikativní situace principiálně stejně dostupný všem účastníkům komunikace. Výjimkou by byli jen radikální externalisté, kteří by se rozhodli *identifikovat* intence mluvčího s intencemi, které mu lze připsat na základě uplatnění společenských procedur na veřejně dostupnou evidenci. Ti, kdo nepřijímají tuto extrémní verzi externalismu (zásadně měnící naše chápání toho, co to znamená *mít* nějaké intence) a zároveň trvají na principiálně veřejné povaze mluvních aktů, nemají jinou možnost než pokusit se vymezit jednotlivé typy mluvních aktů pomocí způsobu, jakým promluvy, v nichž se vykonávají, mění komunikativní situaci mezi mluvčím a adresátem: jinými slovy pomocí veřejných konsekvencí promluv. Veřejnost těchto konsekvencí však stěží může být garantována jinak než tak, že příslušejí promluvám na základě principů sdílených v daném komunikativním společenství. Pak ovšem i determinace výpovědní síly promluv musí být institucionální povahy - a nic nám nebrání říci *konvenční* povahy, chápeme-li konvence široce jako instituce regulující určitou sféru společenských činností. Je-li tomu tak, můžeme austinovskou tezi o konvenční povaze výpovědní síly hájit proti Strawsonově kritice, dokonce i pokud jde o determinaci výpovědní síly konkrétních promluv. Strawsonovou zásluhou ovšem zůstává, že poukázal na neudržitelnost úzce konvenčního chápání determinace výpovědní síly, založeného na neoprávněném zobecňování způsobu, jakým fungují explicitní performativní formule nebo rituální rámec některých mluvních aktů.

Vztahem konvenčních a intencionálních parametrů promluv se Strawson zabýval i v jiných souvislostech, než je problém výpovědní síly. V [27], 62 n. například zkoumal různé případy, které mohou nastat při užívání identifikačních deskriptiv v roli logického subjektu (Strawson zde pro ně užívá termínu "deskriptivní jména") a připustil různé logické klasifikace těchto případů lišící se tím, jakou váhu přisuzují intenci mluvčího a jakou jazykovým konvencím. Strawson zde poukazuje na to, že přestože konzistentní logická teorie "deskriptivních jmen" nás nutí rozhodnout se pro jednu z těchto klasifikací, každá má oporu v reálném fungování jazyka: to evidentně není postoj rigidního intencionalisty. Jakýkoli výběr pro potřeby logiky je zde podle Strawsona simplifikací, která může být užitečná, jen pokud nedovolíme, aby nám zakrývala reálnou mnohotvárnost komunikace ([27], 66).

II. Intencionální sémantika

Strawson výrazně zasáhl do intencionální sémantiky už v rané fázi jejího vývoje. Byl to on, kdo ukázal nedostatečnou restriktivnost původní Griceovy definice významu promluvy pro mluvčího ("utterer's meaning"), a to způsobem, který předznamenal další směřování celého Griceova projektu. U Strawsona (v [26]) se původní Griceova definice objevuje v jednoduché podobě, v níž ji najdeme explicitně vyjádřenu v Griceově klasické stati [13]: mluvčí něco míní svou promluvou právě tehdy, když zamýšlí vyvolat v adresátovi nějakou reakci na základě adresátova rozpoznání tohoto záměru. Griceova stať ovšem zahrnuje další vymezení, z nichž S. Schiffer v [24] rekonstruoval to, co se dnes považuje za kompletní původní Griceovu definici (a k čemu Grice sám zaujímal stanovisko v následujících statích). Má tuto podobu:

Mluvčí M něco míní svou promluvou x tehdy a jen tehdy, když M vykonal x se záměrem:

- (1) aby x měla určitou vlastnost V ;
- (2) aby adresát A rozpoznal, že x má V ;
- (3) aby A usoudil alespoň částečně na základě faktu, že x má V , že M vykonal x se záměrem (4), totiž:
- (4) aby x vyvolalo u A určitou reakci r ;
- (5) aby A -ovo rozpoznání intence (4) působilo alespoň jako část A -ova důvodu k reakci r .

V souvislosti s naším předchozím tématem je zajímavé všimnout si toho, jak rozdílným způsobem kritizovali tuto definici v šedesátých letech Strawson a jeho žák Searle. Searle považoval definici za příliš slabou, protože nereflextuje konvenční rozměr komunikace: mluvčí, který něco míní svou promluvou, musí podle něj nejen zamýšlet vyvolat v adresátovi nějakou reakci na základě

adresátova rozpoznání tohoto záměru, ale musí se přitom spoléhat na konvenční význam užití věty, přesněji řečeno: musí zamýšlet, aby adresát rozpoznal jeho záměr (vyvolat u něj určitou reakci) "na základě toho, že pravidla pro užívání výrazů, jichž mluvčí užil, spojují tyto výrazy s vyvoláváním této reakce" ([22], 120). Vztáhneme-li to k subtilnější variantě Griceovy definice uvedené výše, rovná se to požadavku, aby promluva x spočívala v užití věty nějakého jazyka a aby vlastností V , na niž má spoléhat mluvčí jako na to, co učiní jeho výchozí intenci transparentní pro adresáta, byl konvenční význam užití věty.

To ale neodůvodněně zužuje okruh promluv, jimiž lze něco minit, na případy užití konvenčních jazykových prostředků. Zároveň je to v rozporu se základní strategií intencionální sémantiky. Byl to Strawson, kdo zdůraznil, že podstatnou součástí tohoto projektu je vymezení pojmu jazykového významu pomocí pojmu významu promluvy pro mluvčího (a specifikoval, jak toho má být dosaženo; viz [28], 92 n.). Searlova revize navozuje opačnou posloupnost: definice významu promluvy pro mluvčího v revidované podobě se odvolává na jazykové konvence. Jde o analogii toho, co jsme viděli v bodě (8) a (9) Searlovy definice slibu (v části I): podmínka (8) uvádí do definice griceovský motiv doplněný o odkaz na konvence přesně v duchu Searlovy kritiky definice významu promluvy pro mluvčího, podmínka (9) odkaz na konvence dále zesiluje. Searlovy definice nevymezují mluvní akty jako elementární sémantické pojmy (a tedy nemohou stát na počátku budování teorie významu), protože předpokládají pojem jazykového významu.

Naproti tomu Strawsonova kritika Griceovy definice plně respektuje zamýšlené fundamentální postavení pojmu významu promluvy pro mluvčího, které nepřipouští v definiens žádné sémantické pojmy typu "význam", "interpretace", "reference" a pod. Protipříklad, na němž je založena, můžeme volně převyprávět takto:

(P) Osoba M aranžuje situaci, o níž předpokládá, že bude považována za evidenci, že p . M je přitom pozorován osobou A , ví že je pozorován a přeje si být pozorován, ale nepřeje si, aby A věděl, že M si přeje být pozorován. Zároveň si M přeje, aby A uvažoval takto: M zřejmě chce, abych si myslel, že p . Nepředpokládám, že by mě chtěl oklamat: zřejmě tedy sám věří, že p . A protože jeho přesvědčení jsou obvykle dobře zdůvodněná, je fakt, že věří, že p , dobrým důvodem, abych i já uvěřil, že p .

Strawson svůj protipříklad vztahuje k jednodušší podobě původní Griceovy definice, ale je zřejmé, že je v něm splněna i naše složitější verze. Promluvou x je zde M -ovo aranžování nějaké situace (nezapomeňme, že výraz "promluva" - "utterance" se zde užívá v širokém smyslu, který se

neomezuje na jazykové akty); zamýšlená reakce r má spočívat v tom, že A uvěří, že p ; vlastnost V spočívá v tom, že v aktu x se aranžuje situace schopná vyvolat přesvědčení, že p . Je zřejmé, že M v našem příkladu spoléhá na vlastnost V a na to, že bude zaregistrována osobou A (podmínky (1) a (2) jsou tedy splněny), dále že zamýšlí, aby A vyvodil z faktu, že x má vlastnost V , že M v něm chce vyvolat přesvědčení, že p (podmínka (3) a (4)) a aby na tomto základě M skutečně uvěřil, že p (podmínka (5)). Přesto by podle Strawsona bylo zcela protiintuitivní komentovat náš případ tak, že M míní svým aktem, že p : to ukazuje, že definice je málo restriktivní.

Tímto příkladem Strawson předznamenal schéma charakteristické pro další diskuse v intencionální sémantice: nejprve jsme konfrontováni s (obvykle dosti složitým) návrhem definice klíčového pojmu; kritik zkonstruuje příklad splňující všechny podmínky v definiens; následuje sugestivní apel na naši intuici, která se má vzbouřit proti aplikaci definovaného pojmu na náš případ; vyústěním je návrh na zesílení definice, které eliminuje protipříklady daného typu; máme tedy novou definici a historie se může opakovat. Musím říci, že pokud jde o pojem "mínit něco promluvou", má intuice zpravidla zůstává vůči těmto výzvám hluchá. Domnívám se, že stejně jako ostatní členové mého společenství jsem schopen s relativní jistotou a spolehlivostí užívat obraty typu " M míní (svým aktem), že p ". Ale při sebedůkladnějším zpytování své intuice nenacházím nic, co by mi bránilo (nebo mě naopak naléhavě vybízelo) uplatnit tento obrat na případ (P). Nejde-li o čistě osobní deficit, pak pravidla regulující užívání tohoto výrazu v naší komunitě jsou vůči podobným případům indiferentní. Strawson má zřejmě podobnou potíž s výrazem "to mean", a proto ho tam, kde se odvolává na čtenářovu intuici, někdy nahrazuje výrazem "to communicate something" (komunikovat něco) a pro jistotu ještě dodává "in a sense of the word 'communicate' fundamental to any theory of meaning" (ve smyslu slova 'komunikovat' fundamentálním pro každou teorii významu; srov. [26], 29).⁷ Tímto manévrem se ale do hry vtahuje intuice spojená s jiným termínem, než je ten, který stojí v definiendu. Jestliže "komunikovat něco" znamená vykonávat tvrzení, sliby atd., dovoláváme se tímto termínem intuice spojené s naší schopností reálně interpretovat promluvy jako mluvní akty se specifickou výpovědní silou a propozičním obsahem: je zřejmé, že tato intuice by měla být poměrně ostrá (t.j. měla by dávat relativně určité výsledky pro případy, které hrají relevantní roli v komunikativní praxi), ale vůbec není zřejmé, že se váže na hypotézy o intencích mluvčího. Naopak je celkem přirozené předpokládat, že se váže na ty parametry komunikativní situace, které jsou principiálně stejným způsobem dostupné všem jejím účastníkům. Je-li tomu tak,

pak strawsonovský terminologický manévr angažuje do služeb intencionálního vymezení základního pojmu griceovské sémantiky intuice spojené s jinými než intencionálními parametry komunikativní situace: a samotná potřeba takové záměny vrhá stín na jinak impozantní jistotu Griceových stoupenců, že základní sémantické pojmy můžeme definovat na čistě intencionální bázi.

Stejně příznačný je Strawsonův návrh na zesílení Griceova definiens, které má eliminovat protipříklady typu (P): zaměřuje se na posílení otevřenosti komunikativních intencí mluvčího a navrhuje dosáhnout jí připojením další intencionální restriktce, která se v naší komplexnější verzi původní Griceovy definice rovná podmínce, že M zamýšlí, aby A rozpoznal intenci (3).⁸

Je důležité správně interpretovat motivaci tohoto tahu. Mám za to, že v pozadí je reflexe důležitého faktu, že komunikativní akt se od jiných typů interakce liší svou specifickou transparentí: význam promluvy je něco principiálně stejně dostupného všem účastníkům komunikace.⁹ Vykonáním promluvy se mohou přenášet nejrůznější druhy impulsů nebo informací, ale to, co není transparentní v uvedeném smyslu, nepatří k tomu, co vstupuje do komunikace jako součást významu promluvy. Vyložit povahu této transparency je složitý úkol: stoupenci griceovské sémantiky se ji snaží zachytit jako specifický parametr intencí mluvčího, který se běžně označuje jako "otevřenost" ("overtness"). Strawson byl zřejmě první, kdo explicitně formuloval obecný princip (fatální princip intencionální sémantiky), že všechny intence konstituující význam promluvy musí být otevřené.¹⁰ Svou revizí Griceovy definice také ukázal způsob, jak tuto otevřenost garantovat v definici významu promluvy pro mluvčího: k podmínce požadující, aby M měl intenci I_n , jejíž otevřenost dosud není zajištěna, připojíme podmínku požadující, aby M měl intenci I_{n-1} , aby I_n byla rozpoznána adresátem. Je zřejmé, že tato cesta navozuje nekonečný regres: nyní musíme garantovat otevřenost intence I_{n-1} , což znamená postulovat intenci I_{n-2} , aby intence I_{n-1} byla rozpoznána adresátem, atd. *ad infinitum*. Strawson to reflektoval jako první¹¹ a připustil, že touto cestou zřejmě nedospějeme k úplné analýze pojmu významu promluvy pro mluvčího. Po těchto předvídavých slovech následoval Schifferův protipříklad vůči Strawsonově zesílené verzi griceovské definice a po dalších krocích tímto směrem přišly pokusy vyrovnat se s nekonečným regresem (buď ho eliminovat nebo ho učinit neškodným).¹²

Na jiném místě jsem se pokusil zdůvodnit názor, že nekonečný regres v griceovských definicích neodráží skutečnou komplexnost komunikativního postoje, ale spíše interní problémy intencionální sémantiky způsobené záměnou komunikativní transparency za otevřenost jako zvláštní parametr

intencí mluvčího. Domnívám se, že teorie významu nemá začínat analýzou pojmů typu "M míní něco svou promluvou x", ale spíše analýzou jednotlivých typů mluvnických aktů jako (možných) významů promluv, a to nikoli specifikací nutných a dostačujících intencionálních podmínek, ale vymezením způsobu, jakým vykonání mluvnických aktů mění komunikativní situaci. Transparence mluvnického aktu pak v rámci takové analýzy není intencionálním fenoménem, ale institucionálním parametrem situace navozené jeho vykonáním.¹³

Odmítneme-li griceovskou cestu budování teorie významu, neznamená to, že pronikavost a důslednost, s níž Strawson kritizoval Grice, přichází vniveč: v každém případě podstatně přispěla k objasnění povahy Griceova programu a posunula jeho realizaci na stupeň, na němž bylo možné lépe posoudit jeho meze.

III. Davidsonův program

Ve své programově postavené inaugurační přednášce (při přejímání profesury "metafyzické filosofie" na Oxfordské univerzitě roku 1969) Strawson zaujal stanovisko k Davidsonově ideji teorie významu budované po vzoru Tarského teorie pravdy.¹⁴ Učinil tak způsobem, který v důležitých směrech předjímal pozdější diskuse a postoj mnoha významných filosofů k Davidsonovu projektu. Strawson zde konfrontuje projekt komunikativně založené teorie významu s ideou teorie významu, která se obejde bez odkazu na komunikativní praxi. První linii pro něj reprezentuje pozdní Wittgenstein, Austin a Grice, druhou Frege, raný Wittgenstein a Chomsky (srov. [28], 91 n.). Při podrobnějším výkladu komunikativně založené koncepce teorie významu Strawson reprodukuje program intencionální sémantiky. Jedinou vážnou alternativou, kterou může nabídnout druhá strana, je podle něj teorie významu založená na pojmu pravdivostních podmínek, a jako její perspektivní verzi uvádí Davidsonův program (srov. [28], 94).

Kdybychom to měli chápat jako postavení Davidsonova programu do protikladu ke komunikativně založené ideji teorie významu, byla by na místě kritika za dezinterpretaci Davidsona. Tak reagoval na Strawsonovu stať John McDowell v [19]. Poukázal zde na to, že Davidson nevychází z pojmu pravdy a z ambice založit na něm teorii významu, která by byla osvobozena od všech odkazů k jazykové komunikaci, ale naopak: východiskem je hledání adekvátní formy teorie, která by umožnila systematicky interpretovat promluvy vykonávané v nějakém jazyce (takže by tomu, kdo si ji osvojí, poskytovala umělý substitut přirozené komunikativní kompetence)¹⁵; výsledkem je známé

Davidsonovo konstatování, že tuto funkci může nejlépe plnit rekurzivní teorie pravdy Tarského typu.

McDowell polemizuje se Strawsonem v roce 1980, kdy už další Davidsonovy texty (zejména stať [3]) a diskuse kolem nich ukázaly v plném světle komunikativní založení Davidsonova programu a umožnily adekvátně ocenit přítomnost tohoto parametru i ve stati [2], na niž reagoval Strawson. Podstatnější ale je, že Strawsonovy úvahy bychom neměli chápat jako kritiku Davidsona za (údajný) pokus o budování teorie významu abstrahující od komunikativní funkce jazyka, ale spíše jako úvahy o tom, co je nutné dodat k teorii generující specifikace významu vět pomocí pravdivostních podmínek (jejíž nejslibnější projekt nachází Strawson u Davidsona), abychom dostali filosoficky plnohodnotnou teorii významu. Samotnou myšlenku, že ve významu vět se vyděluje jádro (propoziční obsah), které lze plně charakterizovat pomocí pojmu pravdivostních podmínek (případně pomocí nějakého analogického pojmu pro neindikativní věty), považuje Strawson za nekontroverzní ([28], 95). Nastupuje otázka, zda sám pojem pravdivostních podmínek můžeme vyložit bez reference ke komunikaci (ve Strawsonově intencionalistické verzi to znamená bez reference ke komunikativním intencím; viz tamtéž). Je zřejmé, že odkaz na rekurzivní definici pravdy Tarského typu zde nepomůže, protože proměníme-li Tarského teorii spolu s Davidsonem na teorii významu, nemůžeme ji zároveň podržet ve funkci teorie pravdy, ale naopak musíme pojem pravdy předpokládat jako daný.¹⁶ Strawson je přesvědčen, že při plnění našeho úkolu se neobejdeme bez pojmu mluvního aktu, jehož místo ve vymezení pojmu pravdy je dáno elementárním vztahem: mluvčí vykonávající tvrzení tvrdí něco pravdivého právě tehdy, když věci se mají tak, jak tvrdí. Strawson testuje různé cesty, jak eliminovat pojem mluvního aktu a dospívá k závěru, že nikam nevedou ([28], 96-101). Ale použít takový pojem znamená jednak zavést do výkladu pojmu pravdy (a tedy i do teorie významu založené na pojmu pravdivostních podmínek) komunikativní dimenzi, jednak otevřít dveře pro intencionální analýzu, protože Strawson nebere v úvahu jiný výklad mluvních aktů než pomocí intencí zaměřených na adresáta.

Nebudeme se zde zabývat detaily Strawsonova postupu (Strawson jej přehledně shrnuje na s. 101), ani jeho intencionalistickým východiskem (to jsme kritizovali v části I a II). Všimneme si spíše jisté paralely s Dummettovou kritikou Davidsona a také toho, jak Strawson předjímá diskuse, které v sedmdesátých a osmdesátých letech podstatně přispěly k objasnění povahy, možností a limitů Davidsonova projektu.

Strawsonovo přesvědčení, že formální teorie založená na pojmu pravdivostních podmínek vyžaduje fundamentální výklad pojmu pravdy, máme-li uznat její aspirace na roli teorie významu, že tento výklad se nutně odehrává mimo rámec této teorie a že musí vztáhnout pojem pravdy ke komunikativní praxi, má přímou analogii v Dummettově kritice Davidsonova programu, která s neztenčenou intenzitou pokračuje až do současnosti. Dummett mnohokrát zdůraznil, že nárok pojmu pravdy na klíčové postavení v teorii významu lze ospravedlnit jen tehdy, když tento pojem uvedeme do relevantního vztahu ke specifickým parametrům komunikativní praxe vykonávání tvrzení.¹⁷ To platí jednak proto, že všechny parametry významu se podle Dummetta musí manifestovat v jazykovém chování, jednak proto, že pojem pravdy - ať už je náš zájem motivován diskusí o teorii významu nebo ne - lze podle něj vyložit jen z fundamentálnějšího pojmu správnosti tvrzení.¹⁸ Paralela se Strawsonem však jde ještě dál: spojení pojmu pravdy s komunikativní praxí má u Dummetta často explicitně intencionalistickou podobu: pravda se charakterizuje jako to, o co usilujeme v tvrzení (srov. [10], 52; [12], 287).¹⁹

V sedmdesátých letech se rozvinula diskuse o Davidsonově programu, která vyústila v postuláty velmi blízké Strawsonovým, ale měla poněkud jinou motivaci: konstatování, že teorie pravdy, v níž jsou odvoditelné pravdivé T-teorémy pro všechny věty jazyka-objektu, nemusí být skutečně interpretativní. Například je možné vybudovat davidsonovskou teorii, v níž budou odvoditelné teorémy typu " 'Prší' je pravda tehdy a jen tehdy, když prší a Homér napsal Odysseu nebo Homér nenapsal Odysseu", které jsou pravdivé, a přece evidentně neposkytují adekvátní interpretaci vět jazyka-objektu. Podstatné je, že tato neadekvátnost se nemusí promítnout do nepravdivosti jiných teorémů, jak původně předpokládal Davidson, a že navržené technické manévry, které měly zablokovat generování teorémů uvedeného druhu, nefungují. Vznikla otázka, jaké další restriktce se musí připojit k těm, jimiž Davidson definoval adekvátní teorii významu, abychom mohli přiřazení pravdivostních podmínek větám v T-teorémech považovat za plnohodnotnou specifikaci významu. Řada autorů dospěla k závěru, že musí jít o neformální podmínky týkající se vztahu davidsonovské teorie, resp. jazyka reprezentovaného touto teorií, a komunikativní praxe společenství, pro něž je teorie budována (tzv. *actual language relation*). Nemá přitom jít o kritéria verifikace, která by byla vnější vůči teorii samé, ale o interní postuláty podmiňující její status teorie významu. Tuto funkci plní například definice:

Teorie jazyka L je adekvátní teorií jazyka užívaného ve společenství G (nebo: jazyk L reprezentovaný davidsonovskou teorií je skutečným jazykem společenství G)

tehdy a jen tehdy, když pro každou větu S jazyka L a specifikaci pravdivostních podmínek p platí, že teorie generuje teorém formy

" S je pravda tehdy a jen tehdy, když p "

tehdy a jen tehdy, když v G existuje konvence užívat S tehdy a jen tehdy, když mluvčí míní že p (ve smyslu "griceovského utterer's meaning"), případně konvence považovat užití S za *prima facie* evidenci, že mluvčí míní, že p .

Toto řešení se v podstatném ohledu shoduje se Strawsonovými požadavky: cestu k tomu, aby formální teorii přiřazující větám pravdivostní podmínky bylo možné požadovat za plnohodnotnou teorii významu, nachází v jejím vztahení ke komunikativní praxi na bázi intencionálních pojmů. Zcela ve Strawsonových intencích se zde nastoluje symbióza davidsonovské teorie s griceovskou sémantikou.

Davidsonovi stoupenci by mohli poukázat na to, že jeho idea teorie významu se rozvinula do podoby, v níž nemá zapotřebí, aby byla zvenčí (například nějakou syntézou s griceovskou sémantikou) uváděna do vztahu ke komunikativní praxi a jejím intencionálním parametrům: jde o komplexní projekt zahrnující nejen formální principy výstavby teorii významu pro jednotlivé jazyky, ale celou řadu fundamentálních otázek týkajících se podmínek skutečné interpretativnosti takových teorií, jejich vazby na reálnou komunikativní praxi nějakého společenství, vztahu mezi významy promluv a propozičními postoji mluvčích, vymezení pojmu významu promluvy a faktorů podílejících se na konstituci významů konkrétních promluv. Při rozvíjení tohoto projektu dospívá Davidson ke zpochybnění podílu konvencí na konstituci výpovědní síly i propozičního obsahu promluv: jeho radikalismus jde přitom daleko za rámec Strawsonovy polemiky s Austinem (viz I). Vyústěním je odmítnutí široce sdíleného předpokladu, že jazyková komunikace je co do své podstaty činností řízenou pravidly (viz [6], [7]) - předpokladu, který Strawson sám nejen nezpochybnil, ale snažil se ho zařadit do intencionalistického rámce (srov. [28], 92 n., 99 n.; na s. 93 Strawson zřejmě jako první podává intencionalistický výklad vzniku jazykových konvencí). Pojem pravdy se u Davidsona nakonec ocitá tam, kde ho chce mít Strawson: mezi pojmy odvozenými z komunikativně a intencionalisticky chápaného pojmu významu promluvy (srov. [7], 11).

*Filosofický ústav AV ČR,
Jilská 1, 110 00 Praha 1,
e-mail: phil@mbx.cesnet.cz*

POZNÁMKY

¹ Chtěl bych poděkovat profesoru Strawsonovi za diskuse v Oxfordu i v Praze, které mi (jak doufám) umožnily lépe porozumět jeho názorům a podstatně rozšířily mé představy o možnostech analytické filosofie.

² Pokud je přiřazení výpovědní síly promluvě věci jazykových konvencí (např. konvenčního významu explicitních performativních formulí), odehrává se v Austinově terminologii na úrovni *lokučního aktu*.

³ To je neslučitelné s Austinovým pojetím explicitních performativních formulí: podle Austina se v nich mluvčímu nepredikuje mluvní akt identifikovaný performativním slovesem, ale signalizuje se výpovědní síla úplně stejně jako v jiných promluvách pomocí slovesného způsobu, slovosledu, gesta a pod. Strawson se v [26], 32 hlásí k Austinovu pojetí. Searle, který ho původně rovněž zastával, přešel na většinové stanovisko v [23]. Jeden z rozhodujících útoků na austinovské pojetí přinesla stať [25].

⁴ Zvláštním případem jsou rozkazy, sliby atd. v rámci divadelních představení: nejpřirozenější je zřejmě říci, že jejich subjektem není herec, ale postava, kterou ztělesňuje. Divadelní postavě také musíme připsat manifestaci záměru vykonat tyto akty: herec tento záměr svou promluvou nemanifestuje, ale jen předvádí jeho manifestaci. Alternativně můžeme říci, že herec manifestuje záměr vydat rozkaz a také ho vydává přesně v tom smyslu, v jakém je postavou, kterou ztělesňuje. Zajímavé poznámky k tomuto aspektu výpovědní síly viz [5].

⁵ Davidsonův argument najde čtenář v [5], mé námitky v [17], kap. B/IV/1.

⁶ Srov. též [28], 97, kde Strawson charakterizuje pozici v teorii významu, k níž se hlásí, mimo jiné intencionalistickým pojetím mluvních akt: "And we cannot, the theorist maintains, elucidate the notion of stating or asserting except in terms of audience-directed intention."

⁷ Ve stejném kontextu se často užívá výraz "to mean something in the communicative sense" (mínit něco v komunikativním smyslu). Má-li to znamenat totéž co "mínit něco jako tvrzení, že *p*, nebo jako slib vykonat *q*, atd.", měli bychom zřejmě nejprve vyložit základní typy mluvních aktů (ve shodě s tím, jak bychom v reálné praxi klasifikovali jednotlivé promluvy). Pak teprve může následovat otázka, co to znamená *minit* něco jako tvrzení, slib, atd. přesněji, co všechno to *může* znamenat: protože mínit něco jako tvrzení nemusí znamenat mít intenci, v níž jsou specifikovány všechny relevantní parametry činící z nějakého aktu tvrzení (je velmi dobře možné, aby se tato intence vázala pouze na některé z těchto parametrů).

⁸ Čtenář tedy získá strawsonovskou verzi výše uvedeně Griceovy definice, když k ní přepíše podmínku: (6) aby *A* rozpoznal intenci (3).

⁹ "Principiálně" zde znamená: odhlédneme-li od nahodilých rozdílů v komunikativní kompetenci, informovanosti, momentální dispozici a pod., které nejsou relevantní pro obecné rozlišení rolí mluvčího a adresáta.

¹⁰ "An essential feature of the intentions which make up the illocutionary complex is their overtness. They have, one might say, an essential avowability." [26], 33, srov. též 38.

¹¹ "...the way seems to be open to an infinite series of intentions that intentions should be recognized." [26], 33-4.

¹² Viz zejména [14], [24], [16], [21]; srov. o tom [17], kap. A/III/2.

¹³ Podrobnosti viz v [17], kap. A/II,III.

¹⁴ Strawsonova přednáška byla poprvé publikována v roce 1969, my budeme odkazovat k pozdějšímu vydání [28]. Davidsonův projekt byl v klasické podobě vyložen v stati o dva roky starší: my budeme odkazovat k vydání [2].

¹⁵ "Given a suitable non-interpreting description of any possible utterance in the language ... the theory would enable to anyone who knew it to derive that interpreting description under which someone who understands the language would be capable of recognizing the action performed" ([19], 119 n.). A teorie má dospívat k takovým interpretacím cestou reprodukcí kompozicionalitu jazyka, t.j. odvozovat je ze způsobu, jakým jednotlivé části promluvy a jejich uspořádání přispívají k determinaci významu promluvy (t.j. toho, "co je v promluvě řečeno"). (Tamtéž)

¹⁶ Naopak Tarského teorie pravdy předpokládá pojem významu: to je zahrnuto v podmínce adekvátnosti teorém (t.j. tzv. T-vět formy: *S* je pravda tehdy a jen tehdy když *p*, která stanoví, že věta na místě *p* má být správným překladem věty jazyka objektu, jejíž reprezentace stojí na místě *S*. Strawson poukazuje na to, že odkaz na Tarského teorii pravdy v daném kontextu není na místě, poněkud jiným způsobem: viz [28], 96.

¹⁷ Srov. [12], 287: "We cannot apprehend the content of the truth-theory unless we grasp that notion of truth to which it appeals; we cannot do that unless we tacitly understand the practice of making assertions, an understanding which a meaning theory should be required to make explicit."

¹⁸ "Without doubt, the source of the concept [of truth] lies in our general conception of the linguistic practice of assertion ... The root notion of truth is then that a sentence is true just in case, if uttered assertorically, it would have served to make a correct assertion" ([10], 166 n.). Srov. též [1], 219; [12], 286 n.

¹⁹ Tato charakteristika ovšem může právě tak sloužit k vymezení pojmu tvrzení pomocí tzv. "konvence aserce", např. v této formulaci: "...je zde obecná konvence, podle níž vyslovení [deklarativní] věty, s výjimkou zvláštních kontextů, je chápáno jako vykonané s intencí vyslovit pravdivou větu." ([9], 298). K reduktivní analýze pojmu pravdy pomocí pojmu tvrzení potřebujeme samozřejmě takové vymezení pojmu tvrzení, v němž se už nevyskytuje pojem pravdy. Cestou, kterou preferuje Strawson, je analýza pojmu tvrzení pomocí "primitivních" griceovských intencí, dummettovská cesta může vést přes vymezení tvrzení jako aktu s určitými podmínkami správného vykonávání ("assertibility conditions"). To by korespondovalo s výše citovanou Dummettovou tezí, že pojem pravdy je třeba vyložit z primitivnějšího pojmu správnosti tvrzení.

LITERATURA

- [1] AUSTIN, J. L. (1975): **How to Do Things with Words**. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- [2] DAVIDSON, D. (1984): Truth and Meaning. In: D. Davidson, **Inquiries into Truth and Interpretation**. Clarendon Press, Oxford.
- [3] DAVIDSON, D. (1984): Radical Interpretation. In: D. Davidson, **Inquiries into Truth and Interpretation**. Clarendon Press, Oxford.
- [4] DAVIDSON, D. (1984): Moods and Performances. In: D. Davidson, **Inquiries into Truth and Interpretation**. Clarendon Press, Oxford.
- [5] DAVIDSON, D. (1984): Communication and Convention. In: D. Davidson, **Inquiries into Truth and Interpretation**. Clarendon Press, Oxford.
- [6] DAVIDSON, D. (1986): A Nice Derrangement of Epitaphs. In: E. Lepore (ed.) **Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson**. Blackwell, Oxford.

- [7] DAVIDSON, D. (1994): *The Social Aspect of Language*. In: B. McGuiness and G. Oliveri (eds.), **The Philosophy of Michael Dummett**. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht-Boston-London.
- [8] DAVIES, M. (1981): **Meaning, Quantification and Necessity**. Routledge, London.
- [9] DUMMETT, M. (1973): **Frege. The Philosophy of Language**. Duckworth, London 1973
- [10] DUMMETT, M. (1991): **The Logical Basis of Metaphysics**. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- [11] DUMMETT, M. (1994): Mood, Force and Convention. In: B. Vermazen and M. B. Hintikka (eds.), **Essays on Davidson: Truth and Interpretation**, Oxford University Press, Oxford.
- [12] DUMMETT, M. (1994): Reply to Picardi. In: B. McGuiness and G. Oliveri (eds.), **The Philosophy of Michael Dummett**. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht-Boston-London.
- [13] GRICE, H. P. (1989): Meaning. In: H. P. Grice, **Studies in the Ways of Words**. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- [14] GRICE, H. P. (1989): Utterer's Meaning and Intentions. In: H. P. Grice, **Studies in the Ways of Words**. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- [15] EVANS, G. and McDOWELL, J. (eds.) (1976): **Truth and Meaning**. Oxford University Press, Oxford.
- [16] HARMAN, G. (1974): **Review of Meaning by S. Schiffer**. *Journal of Philosophy*, Vol. 70, No 7
- [17] KOŤÁTKO, P. (1998): **Význam a komunikace**, Filosofía, Praha.
- [18] LOAR, B. (1976): Two Theories of Meaning. In: G. Evans and J. McDowell (eds.) (1976): **Truth and Meaning**. Oxford University Press, Oxford.
- [19] McDOWELL, J. (1980): Meaning, Communication and Knowledge. In: Z. van Straaten (ed.), **Philosophical Subjects: Essays Presented to P. F. Strawson**. Clarendon Press, Oxford.
- [20] PEACOCKE, C. (1976): Truth Definitions and Actual Languages. In: G. Evans and J. McDowell (eds.) (1976): **Truth and Meaning**. Oxford University Press, Oxford.
- [21] RÉCANATI, F. (1987): **Meaning and Force**. Cambridge University Press, Cambridge
- [22] SEARLE, J. R. (1971): What Is a Speech Act? In: J. R. Searle (ed.) **The Philosophy of Language**. Oxford University Press, Oxford.
- [23] SEARLE, J. R. (1989): **How Performatives Work**. *Linguistics and Philosophy*, Vol. 12.
- [24] SCHIFFER, S. (1972): **Meaning**. Oxford University Press, Oxford.
- [25] STAMPE, D. W. (1975): Meaning and Truth in the Theory of Speech Acts. In: P. Cole and J. L. Morgan (eds.), **Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts**. Academic Press, New York-San Francisco- London.
- [26] STRAWSON, P. F. (1971): Intention and Convention in Speech Acts. In: J. Searle (ed.), **The Philosophy of Language**. Oxford University Press, Oxford.
- [27] STRAWSON, P. F. (1971): **Subject and Predicate in Logic and Grammar**. Methuen, London.
- [28] STRAWSON, P. F. (1990): Meaning and Truth. In: A. P. Martinich (ed.), **The Philosophy of Language**. Oxford University Press, New York - Oxford.
- [29] WIGGINS, D. (1991): **Needs, Values, Truth**. Blackwell, Oxford.